

עקדת יצחק – עונש או ניסיון

רשב"ם מפרש את עקדת יצחק פירוש שאין לו אח ורע בכל המפרשים האחרים:

ויהי אחר הדברים האלה (בראשית כ"ב, א) – כל מקום שנאמר אחר הדברים האלה מחובר אל הפרשה שלמעלה: אחר הדברים האלה שהרג אברהם המלכים אמר לו הקב"ה אל תירא אברהם מן האומות. ויהי אחר הדברים האלה שנולד יצחק ויוגד לאברהם לאמר וכו' ובתואל ילד את רבקה... אף כאן: אחר הדברים שכרת אברהם ברית לאבימלך לו ולנינו ולנכדו של אברהם ונתן לו שבע כבשות הצאן וחרה אפו של הקב"ה על זאת, שהרי ארץ פלשתים ניתן לאברהם וגם ביהושע מטילים על ערי חמשת סרני פלשתים גורל בכלל גבול ישראל והקב"ה ציווה 'לא תחיה כל נשמה', לכן 'זהא' נסה את אברהם' קנתרו וציערו כדכתיב: הנסה דבר אליך תלאה, על נסותם את ה', מסה ומריבה, בחנני ה' ונסני. כלומר, נתגאית בבן שנתתי לך לכרות ברית ביניכם ובין בניהם, ועתה לך והעלהו לעולה וראה מה הועילה כריתת ברית שלך. וכן מצאתי אח"כ במדרש של שמואל: ויהי ארון ה' בארץ פלשתים שבעה חדשים – כתיב 'את שבע הכבשות תקח מידי', אמר לו הקב"ה, את נתת לו שבע כבשות חייך שבניו עושים שבע מלחמות עם בניך ונוצחין אותן; ... ד"א, שארון מחזר את שדה פלשתים שבעה חודשים.

פירוש מרחיק לכת וחרף, הנראה סותר בעליל לסוף הפרשה: "כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה"; אם העקדה היא עונש – איך נודעת ממנה יראת אלוהים של אברהם? פסוקי סוף העקדה מתיישרים כמובן, עם דעת רוב המפרשים, הרואים בה ניסיון, ושיטת רשב"ם נראית כמעט כדחוויה, מפני הסתירה הנראית לסוף הפרשה. אבל מצד שני קריאה מקבילה ומדויקת של פרשת אבימלך (פרק כ') ופרשת העקדה מצביעה על קשר הדוק של פשטי הכתובים בין שתי הפרשיות.¹ הקשר ההכרחי בין

מתוך פרקי יצחק מגדים כ"ה באדיבות מערכת מגדים

1. קשרים אלה בין שתי הפרשיות, עם עצמת פירושו של הרשב"ם, היכו בראשי כברק בבוקר ראש-השנה התשמ"ד, בעת חרדת הדין על החרבת ("פינוי") יישובי סיני באותה שנה, בפרט בחבל ימית, קצה ארץ פלשתים, עד נחל מצרים. גם רצת סאדאת בין כסה לעשור לא שינה את הגזרה. רוב עם ישראל רצה

פרשת אבימלך ואברהם, עד השבועה והברית עם אבימלך, לבין פרשת העקדה, עד שבועת ה' לאברהם, אכן נחשף בבירור ביטויי המפתח, וביחס בין השבועות ויראת האלוהים. בזה צודק רשב"ם ללא ספק. הטבלה המסכמת דלהלן, ממחישה זאת בבירור:

פרשת העקדה	פרשת אבימלך ואברהם (כ'; כ"א, כב-לד)
[ויגש אברהם ויאמר: האף תספה צדיק עם רשע? - י"ח, כג]	ויאמר: ה', הגוי גם צדיק תהרג? (כ', ד)
ויהי אחר הדברים האלה, והאלהים נסה את אברהם..	ויבא אלהים אל אבימלך בחלום הלילה...
...ויאמר הנני (גם בפס' יא).	הנך מת על האשה אשר לקחת...
קח נא את בנך...	וישלח אבימלך מלך גרר ויקח את שרה.
וישלח אברהם את ידו, ויקח את המאכלת...	וישכם אבימלך בבקר, ויקרא לכל עבדיו...
וישכם אברהם בבקר...	ויקרא אבימלך לאברהם...
ויקרא (אליו) מלאך ה' אל אברהם (שנית)...	...מה עשית לנו ומה חטאתי לך...
...אל תשלח ידך אל הנער, ואל תעש לו מאומה...	מעשים אשר לא יעשו עשית עמדי.
...כי יען אשר עשית את הדבר הזה.....	...מה ראית, כי עשית את הדבר הזה.
...כי ירא אלהים אתה.....	כחסד אשר עשיתי עמך, תעשה עמדי (כ"א, כג)
כי עתה ידעתי, כי ירא אלהים אתה, ולא חשכת את בנך את יחידך ממני.	וייראו האנשים מאד (כ', ח).
ויאמר: בי נשבעתי נאם ה',	כי אמרתי: רק אין יראת אלהים במקום הזה (יא)
כי יען אשר עשית את הדבר הזה, ולא חשכת את בנך את יחידך. כי ברך אברכך...	גם אנכי ידעתי, כי בתם לבבך עשית זאת, ואחשך ² גם אנכי אותך מחטו לי... (כ', ו)
והתברכו בזרעך כל גויי הארץ, עקב אשר שמעת בקלי.	(הנה ארצי לפניך - בטוב בעיניך שב).
ויקמו וילכו יחדו אל באר שבע, וישב אברהם בבאר שבע.	ועתה השבעה לי באלהים הנה אם תשקך לי ולניני ולנכדי כחסד אשר עשיתי עמך תעשה עמדי,
	ועם הארץ אשר גרת בה.
	ויאמר אברהם: אנכי אשבע (כ"א, כג-כד).
	ויכרתו ברית בבאר-שבע...
	ויטע אשל בבאר-שבע...

בקיום הברית עם מצרים למשמעויותיה.

2. לשון "ואחשך" "ולא חשכת", איננה רגילה, והקבלה זו הכריעה אצלי את הכף, ללכת בדרך רשב"ם, ולחשוף (ולא לחשוך) את כוונת התורה בהקבלה ובהנגדה בין אבימלך לאברהם, אלוהים חשך את אבימלך מלחטואו בשרה, אבל אברהם לא חשך מאלוהים את בנו יחידו.

אברהם, ברדתו לגרר, חשש שאין יראת אלוהים שם: "ויאמר אברהם כי אמרתי רק אין יראת אלהים במקום הזה והרגוני על דבר אשתי"³ (כ', יא). אבל כשאבימלך דיבר באוזני עבדיו "את כל הדברים האלה", נאמר: "וייראו האנשים מאד" (שם, ח). גם אצל אברהם יראת אלוהים היא שיא העקדה: "כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה" (כ"ב, יב). בולטים גם הביטויים הבאים: "וישכם אבימלך בבקר ויקרא לכל עבדיו" (כ', ח); "וישכם אברהם בבקר ויחבש את חמורו" (כ"ב, ג).⁴ "ואבימלך לא קרב אליה... ויאמר אליו האלהים בחלם גם אנכי ידעתי כי בתם לבבך עשית זאת" (כ', ד-ו); "ויקרא אליו מלאך ה' מן השמים ויאמר אברהם אברהם... כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה" (כ"ב, יא-יב). גם דברי אבימלך אל ה' בחלום הלילה: "הגוי גם צדיק תהרג" (כ', ד) מזכירים את דברי אברהם בהתפללו על סדום: "האף תספה צדיק עם רשע" (י"ח, כג), ומוסיפים על ההקבלות לעקדה הקבלה כללית וניגודית בין אברם לאבימלך.

אבל המקבילה החזקה ביותר, נמצאת בפסוק אחד אצל אבימלך, אל מול שני פסוקים בעקדה. כאלה אנו מוצאים פעמיים ושלוש שימוש בפועל שהוא נדיר במקרא: "ואבימלך לא קרב אליה... ויאמר אליו האלהים בחלם גם אנכי ידעתי כי בתם לבבך עשית זאת ואחשך גם אנכי אותך מחטו לי" (כ', ד-ו); ובאברהם: "כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה ולא חשכת את בנך את יחידך" (שם, טז). בחינה יותר מדוקדקת של לשון הכתוב מגלה עוד כמה הקבלות, אציינ שתיים: "וישלח אבימלך מלך גרר ויקח את שרה" (כ', ב); "וישלח אברהם את ידו ויקח את המאכלת" (כ"ב, י). "ויבא אלהים אל אבימלך בחלום הלילה ויאמר לו הנך מת על האשה אשר לקחת" (כ', ג); "והאלהים נסה את אברהם, ויאמר אליו אברהם, ויאמר הנני. ויאמר קח נא את בנך... " (כ"ב, א-ב).

3. החשש של אברהם הוא אמתי ומבוסס. בעולם של אז הייתה זו כמעט נורמה. זה גם היה חטאו הנורא של דור המבול: "ויקחו להם נשים מכל אשר בחרו" (ו', ב). אשת איש אמנם אסורה לבני נח ובדרך כלל נזהרו בה, אבל אם מה שהפריד בין אישה מסוימת למי שרצה בה, היה בעל מיותר בלבד, הרבה דרכים נמצאו כדי להיפטר ממנו. אמנם דבר מעין זה קרה גם במלכות ישראל פעם אחת, בנבואת כבשת הרש, אך אז נודעזה הארץ ת"ק פרסה על ת"ק פרסה, ואכמ"ל.

4. גם בגירוש ישמעאל (פרק כ"א, בין ירידת אברהם לגרר בין שבועתו לאבימלך) נאמר "וישכם אברהם בבקר" (שם, יד); ויש עוד עניינים אחדים משותפים בין עקדת יצחק לגירוש ישמעאל (למשל קריאת מלאך ה' מן השמים כדי להצילם ממוות), אך לא כאן המקום להאריך.

הקבלה מרכזית נוספת היא השבועה. אבימלך מבקש מאברהם "ועתה השבעה לי באלהים הנה אם תשקר לי ולניני ולנכדי, כחסד אשר עשיתי עמך תעשה עמדי ועם הארץ אשר גרתה בה" (כ"א, כג), ואברהם נענה לו: "ויאמר אברהם אנכי אשבע" (שם, כב), ולעומת זאת בעקדה: "ויקרא מלאך ה' אל אברהם שנית מן השמים. ויאמר בי נשבעתי נאם ה' כי יען אשר עשית את הדבר הזה... " (כ"ב, טו-טז).

"ואחשך" מול "ולא חשכת", לקיחת שרה מול לקיחת יצחק והמאכלת, השכמה מול השכמה, ידעתי מול ידעתי, יראת אלוהים מול יראת אלוהים, שבועה מול שבועה. אי אפשר לפקפק עוד בצדקת טענתו היסודית של רשב"ם, אך הקבלה זו רק מחריפה את השאלה דלעיל על פירוש הרשב"ם. אם חטא אברהם בהישבעו לאבימלך ועקדת יצחק היא עונש על חטאו זה, למה נשבע לו ה' בעקבות העקדה ובירכו? ואיך זה נודעה יראת אלוהים של אברהם, בניסיון שאיננו אלא עונש?

בדחילו וברחימו, ובמלוא האחריות והזהירות, הריני בא להציע גרסה מרוככת לפירושו הנועז של הרשב"ם, אשר תחזור ותתלכד עם הפירושים המסורתיים, שרואים בעקדה ניסיון. תהיה זו כעין סינטיזה בין שני הפירושים, ודוגמה לפירוש כולל – מאחד, ומכריע.

השוואה בין ירידת אברם למצרים (י"ב, י"ג) לירידת אברהם לגרר (כ') מראה שאבימלך אכן עשה עמו חסד ועם הארץ אשר גר בה. כשפרעה גילה ששרי היא אשתו של אברם הוא לא היסס לגרש את שניהם, וזו הייתה מידת הדין – "ועתה הנה אשתך קח ולך. ויצו עליו פרעה אנשים וישלחו אתו ואת אשתו ואת כל אשר לו" (י"ב, יט-כ). בגרר לעומת זאת: "ויאמר אבימלך הנה ארצי לפניך בטוב בעיניך שב" (כ', טז). אבימלך לא היה חייב לנהוג עם אברהם לפניו מן השורה המקובלת. גם הוא, כפרעה, יכול היה להכריז על אברהם שהוא 'אישיות לא רצויה' ולסלקו מארצו, כמקובל.

הבדל בולט נוסף: אצל פרעה לא נזכרת כלל יראת אלוהים. אלוהים לא בא אליו בחלום הלילה ולא דיבר אתו. רק בדרך עקיפה ה' העניש אותו: "וינגע ה' את פרעה נגעים גדלים ואת ביתו, על דבר שרי אשת אברם" (י"ב, יז) – ה' הביא על פרעה וביתו מחלות קשות⁵ ופרעה הבין מעצמו, ללא דבר ה' ישיר אליו, שהמחלה באה על

5. כנראה מחלות מין קשות, ראה רש"י שם.

דבר שרי. לא כך באבימלך. אמנם עצר ה' בעד רחמן של נשי בית אבימלך על דברי שרה (כ', כח), אך גם בא אליו בחלום הלילה להזהירו, ואף קיבל באופן חלקי את טענתו "בתם לבבי ובנקיני כפי עשיתי זאת" (כ', ה) – "ויאמר אליו האלהים בחלום גם אנכי ידעתי כי בתם לבבך עשית זאת ואחשך גם אנכי אותך מחטו לי" (שם, ו) – נקיון כפיים, לא; תום לבב, כן.⁶ גדלותו של אבימלך ניכרת גם באמרו לפני ה': "הגוי גם צדיק תהרג" (כ', ה), בדומה לאברהם, והנה ה' אישר לו בלשון "ידעתי" לפחות את תום לבבו. אבימלך בהתרעמו על אברהם דיבר במושגים של חטא, של יראת אלוהים: "כי הבאת עלי ועל ממלכתי חטאה גדולה, מעשים אשר לא יעשו עשית עמדי" (שם, ט); אצל פרעה אין רמז למעלה כזאת, רק "מה זאת עשית לי, למה לא הגדת לי כי אשתך הוא" (י"ב, יח), רצונו לומר – למה הבאת עלי את העונש הזה.

אבימלך אם כן הוא בעל מעלה. הוא ירא אלוהים. לכאורה, בדומה לאברהם. הוא משכים בבקר כאברהם. הוא זוכה לדבר האלוהים בחלום, בדומה לאברהם. הוא עושה חסד עם אברהם בעקבות דבר האלוהים בחלום, ונותן לו לשבת בארצו (הכנסת אורחים). הטעיית "אחותי" גרמה לאברהם נחיתות ומבוכה רבה מול אבימלך, שנחשד על העדר יראת אלוהים ונמצא תם לבב. כאשר אבימלך גומל עמו חסד ומזכיר לו את זאת, אין אברהם יכול לסרב לו. אברהם נשבע לאנשי גרר (עד דור רביעי) גם על הארץ, כבקשת אבימלך, מפני שמצא את עצמו בנחיתות מוסרית. גם מהתוכחה על גזלת הבאר בידי עבדי אבימלך, אולי בהעלמת עין שלו, יוצא אבימלך נקי לפחות באופן פורמלי: "לא ידעתי מי עשה את הדבר הזה, וגם אתה לא הגדת לי וגם אנכי לא שמעתי בלתי היום". אמנם לא הכול 'חלק' במלכות גרר, אבל אבימלך יוצא נקי.

כאשר אברהם מסכים לכרות עמו ברית ולהישבע לו, וההסכם ביניהם מקבל גם גושפנקה רשמית, עלולה להתעורר שאלה על בחירת אברהם, על הייעוד, ובפרט על הבטחת הארץ (לפי הרשב"ם אף חטא אברהם כלפי ברית ה' כשכרת ברית עם פלשתים, כי ארצם הובטחה לו). אולי גם אבימלך ראוי? מדוע ראוי אברהם לכל הברכות יותר מאבימלך? אולי יש תוקף מוחלט (לא רק "לי ולניני ולנכדי") לשבועת אברהם לו? הלוא

6. ראה רש"י שם.

7. את שרה לקחו, ואת הבאר גזלו, וניקיון כפים אין פה; אבל אבימלך הוטעה בשרה, ולא התרו בו בבאר.

אברהם ואבימלך התייצבו יחד על אותה מדרגה כביכול, והם גם קשורים ביניהם
בברית ובשבועה!?

עקדת יצחק באה לתת תשובה לספקות הללו. יש בה מידה של צער לאברהם על
כריתת הברית עם אבימלך, אבל בעיקר היא באה כניסיון שאברהם צריך לעמוד בו
כדי לחדש את בחירתו, בעקבות ירידתו לגרר, ולארץ פלשתים. יראת אלוהים של
אבימלך מול זו של אברהם, ושבועת אברהם לאבימלך מול שבועת ה' לאברהם. מה
באמת ביניהם?

כשזועק אבימלך לה' בחלום: "הגוי גם צדיק תהרג" (כ, ד) הוא מבקש על נפשו שלו.
אברהם בטענתו "האף תספה צדיק עם רשע" (י"ח, כב) התפלל על אנשי סדום, בתוכם
גם על לוט בן אחיו. אפשר לפרש את דברי אבימלך – "הגוי גם צדיק תהרג" –
כבקשה על ממלכתו ועל עצמו (גוי בלשון המקרא – עם). גם מהמשך הפסוקים נראה
שאבימלך דואג ליראת ה' של עבדיו: "וישכם אבימלך בבקר ויקרא לכל עבדיו וידבר
את כל הדברים האלה באזניהם וייראו האנשים מאד" (כ, ח); ואף בדבריו אל אברהם:
"מה עשית לנו ומה חטאתי לך כי הבאת עלי ועל ממלכתי חטאה גדולה" (שם, ט)
ניכרת מידה של נטילת אחריות על ממלכתו שלו. אבל אברהם אינו מתפלל על
עצמו. אפילו על בנו יחידו אשר אהב אין הוא מבקש. אין הוא תובע הגנה אישית
ולא הצלה אישית. דווקא על הארץ ועל יושביה, ואפילו על סדום, הוא מתפלל,
ומתווכח עם שופט כל הארץ – הייתכן שלא יעשה משפט!?

על ההבדל בין מי שמתפלל רק על עצמו ועל בני ביתו, לבין מי שמתפלל ודואג
לכלל, לארץ כולה, מלמד יחזקאל הנביא: "ארץ כי תחטא לי... והכרתי ממנה אדם
ובהמה. והיו שלשת האנשים האלה בתוכה, נח דנאל ואיוב, המה בצדקתם ינצלו
נפשם... חי אני נאם ה' אם בנים ואם בנות יצילו המה לבדם ינצלו והארץ תהיה
שממה" (יחזקאל י"ד, יג-טז). נח לא עשה לסביבתו המורחבת, אלא רק לעצמו
ולמשפחתו. ואילו אברהם עשה נפשות בחרן וקרא בשם ה'. נח קיבל דבר ה' לבנות
תיבה לעצמו ולביתו ולהינצל לבדם מן המבול – והוא עשה כפי שנצטווה. ואילו
משה סירב להצעה כזו, ונאבק נגדה עד שהציל את עם ישראל, ועל עצמו אמר
"מחני נא", כראוי לבית אברהם. לכן, לפני הפיכת סדום הזמין ה' את אברהם לשמש
סנגור לפני ה', במשפט סדום: "זה אמר המכסה אני מאברהם אשר אני עשה?
ואברהם היו יהיה לגוי גדול ועצום ונברכו בו כל גויי הארץ" (י"ח, יז-יח). אברהם
אינו מופיע בכתוב בתור איש צדיק תמים כנח, ולא בגלל צדקתו נבחר וצווה "לך

לְךָ". "צדיק תמים" הוא צדיק לעצמו ולביתו. בדורותיו הוא נחשב.⁸ ייעודו של אברהם בשליחותו – "למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו" (י"ח, יט), באחריות הכללית שהוא נוטל על כתפיו ובדאגתו לכולם: גם ללוט בן משפחתו אבל במפורש לכל גויי הארץ. בתור אב המון גויים הוא מוזמן להשתתף, להביע טענותיו ולהתפלל אף על סדום. והנה גם לאבימלך אומר האלוהים בחלום: "ועתה השב אשת האיש כי נביא הוא ויתפלל בעדך וחייה" (בראשית כ', ז). הוא – הנפגע – יתפלל בעדך, ואז תתרפא.⁹

אחרי המפגש של אברהם עם אבימלך ובעקבות שבועתו לו, נמצא אברהם עומד במעמד שווה לאבימלך ואף מחויב לו, משפטית ומוסרית. אז נצטווה אברהם לעקוד את בנו, כניסיון ולא כעונש, אף כי יש בכך צער גדול לאברהם. בהסברנו זה אנו שבים אל דרכם של כל המפרשים בעניין הניסיון, ועם זאת אנו מקבלים מפירוש רשב"ם את ההקשר הברור לאבימלך. הניסיון מעמיד את יראת האלוהים של אברהם מעל ומעבר לזו של אבימלך, לוט, נח, וכל הצדיקים שדואגים קודם כול לעצמם ולביתם. אברהם עוקד גם את עצמו, את עתידו ואת כל עולמו, ואינו מערער. כדי להציל את לוט יצא למלחמה וסיכן את עצמו. על סדום, שלוט לא התאמץ להשפיע עליה לטובה, התפלל וזעק. על עצמו ועל בנו לא זעק, אלא שתק וקיבל את הדין. כשהוא ממלא את צו ה' ביראת אלוהים שלמה. כך הוא זוכה מחדש לברכת ה' בשבועה. לכן דומה הקריאה אליו בפרשת העקדה, לדיבור הראשון: "וְלֹךְ לְךָ אֵל

8. בדורו של אברהם, נח היה אולי דומה לאבימלך שדואג לממלכתו, או ללוט שדואג רק לעצמו. אל מול אברהם אינו נחשב לכולם, שהרי הניח למבול לשטוף את הכול, ורק את משפחתו הציל. זה תורף הנבואה ביחזקאל, וזו לענ"ד משמעות דברי חז"ל על ההבדל בין נח לאברהם, ועיין ברש"י על-פי המדרש למילת "בדלותיו" (בראשית ו', ט).

9. מעניין לציין שזהו גם התיקון של איוב ורעיו בסוף הספר: "ויהי אחר דְבַר ה' את הדברים האלה אל איוב ויאמר ה' אל אליפז התימני חרה אפי בך ובשני רעייך כי לא דברתם אלי נכונה כעבדי איוב. ועתה קחו לכם שבעה פרים ושבעה אילים ולכו אל עבדי איוב והעליתם עולה בעדכם ואיוב עבדי יתפלל עליכם... וה' שב את שבות איוב בהתפללו בעד רעהו ויסף ה' את כל אשר לאיוב למשנה" (איוב מ"ב, ז-י). זיקת איוב לנח מפורשת ביחזקאל (י"ד, יג-טז), וזיקת איוב לאבימלך מתבררת בשורה של הקבלות לשוניות ורעיוניות, וכולם בניגוד לאברהם. אלא שתיקונו של איוב הוא על-פי דרכו של אברהם: כל עוד זעק רק על עצמו ועל מר גורלו, וכל עוד דאג רק לו ולמשפחתו – לא נענה; רק בתפילתו על רעיו שפגעו בו, זכה ונפקד לטובה. וכך פירש הגרי"ד סולובייצ'יק במאמרו 'קול דודי דופק' (בתוך: איש האמונה, ירושלים תשל"ה, עמ' 72-74).

ארץ המריה... על אחד ההרים אשר אמר אליך". במקרא כולו מופיע הביטוי "לך לך" רק בשני המקומות האלה: מן הראשון, עולה הארץ, ארץ הבחירה; מן השני, מקום המקדש. גם לשון הברכה מזכיר את 'לך לך': "ויקרא מלאך ה' אל אברהם שנית מן השמים. ויאמר בי נשבעתי נאם ה' כי יען אשר עשית את הדבר הזה ולא חשכת את בנך את יחידך. כי ברך אברכך והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים וירש זרעך את שער איביו. והתברכו בזרעך כל גויי הארץ עקב אשר שמעת בקלי" (כ"ב, טו-יח). חידוש השליחות, חידוש הייעוד, חידוש הבחירה והברכה ומעתה שבועת ה' לאברהם היא תקום. אמנם חסרה פה במפורש הבטחת הארץ, "וירש זרעך את שער איביו" איננו מספיק; אבל אצל יצחק (הוא העקוד באותה עקדה) ברדתו לגרר אכן נאמר: "גור בארץ הזאת ואהיה עמך ואברכך כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל והקמתי את השבעה אשר נשבעתי לאברהם אביך" (כ"ו, ג). וכי היכן נשבע לאברהם על הארץ, והרי לא מצאנו לשון שבועה לאברהם אלא לאחר העקדה? רש"י אמנם כתב, על הפסוק שאומר אברהם לאליעזר "...ואשר נשבע לי לאמר לזרעך אתן את הארץ הזאת" (כ"ה, ז), ופירש: בין הבתרים, אלא שלא מופיעה שבועה בלשון הכתוב בברית בין הבתרים, רק בעקדה. אבל בהמשך דברי ה' ליצחק ברדתו לגרר, הפסוקים נוקטים לשון כמעט זהה ללשון הכתוב אצל אברהם אחרי העקדה, ומוכיחים את הקשר בין השבועה לאברהם בעקדה לבין הזכרתה אצל יצחק בגרר: "והרביתי את זרעך ככוכבי השמים ונתתי לזרעך את כל הארצות האל והתברכו בזרעך כל גויי הארץ. עקב אשר שמע אברהם בקלי וישמר משמרתי מצותי חקותי ותורתתי" (שם, ד-ה). לפיכך אין ספק: שבועת ה' לאברהם עומדת מול שבועת אברהם לאבימלך – זו נצחית ומוחלטת, כיראתו של אברהם, וזו זמנית וחולפת ("לי ולניני ולנכדי"), כיראתו וכחסדו של אבימלך. אמנם השבועה לאברהם כוללת את הארץ במובלע, במשתמע, אך לא במפורש, ועל דרך רשב"ם כאן אפשר לראות ביקורת על כך שאברהם נתחייב לאבימלך בשבועה – לא רק על אנשי גרר כי אם גם על ארצם. אבל יצחק שלא נשבע לאבימלך זוכה משבועת העקדה גם למתנת הארץ, ודווקא באותה גרר של אבימלך נאמר לו הדבר.

לסיכום: אברהם נשבע לאבימלך בגלל החסד¹⁰ שעשה עמו בשבתו בגרר. הוא השיב לו את אשתו, נתן לו צאן ובקר עבדים ושפחות, והרשה לו לשבת בארצו בטוב

10. אברהם שהחסד הוא מידתו (על פי המקובלים), אינו יכול שלא לתת חסד תמורת חסד.

בעיניו: "ולשרה אמר הנה נתתי אלף כסף לאחיך הנה הוא לך כסות עינים לכל אשר אתך ואת-פל ונכחת" (כ', טז).¹¹ אבימלך גם נתגלה כירא אלוהים, כמי שה' דיבר אליו וחשכו מחטא; מן המפגש שלו עם אברהם הוא יוצא כשידו על העליונה. אברהם נתפס בהטעיית "אחותי" (ועוד כדי להציל את נפשו שלו)¹² וכמי שמקבל מאבימלך טובות הנאה. לכן, כשאבימלך מבקשו שיישבע לו בתמורה, הוא אינו יכול לסרב: "על כן קרא למקום ההוא באר שבע כי שם נשבעו שניהם" (כ"א, לא) – על שם השבועה (יותר מאשר על שם שבע הכבשות).¹³ אבל מאחר שהועמד במצב של שוויון נחות ובמדרגה דומה לאבימלך, וניתן לערער על בחירתו ועל הבטחת הארץ לו, בא הציווי לעקוד את יצחק. ניסיון העקדה – אפילו יש בו גם צער לאברהם כדברי רשב"ם – מאפשר לאברהם להוציא לפועל את מלוא יראת האלוהים ומסירות הנפש שלו.¹⁴ פה מתגלה אברהם במיטבו, כאדם כללי שנלחם על לוט, שהתפלל בעד סדום ובעד אבימלך, ואילו את בנו שלו לא חשך. אז נשבע לו ה' שבועת נצח ובירכו, ואז חזר אברהם לבאר שבע, היא באר השבועה. "וישב אברהם אל נערו ויקמו וילכו יחדו אל באר שבע וישב אברהם בבאר שבע" (כ"ב, יט). שבועת אברהם לאבימלך סופה לחלוף, והצל שהיא הטילה על אברהם כבר נעלם, כי שבועת ה' לאברהם כוללת את חידוש הבחירה, חידוש ברכת לך-לך. מתוך הניסיון הנורא כאילו נולד יצחק בפעם השנייה על-ידי גילוי מלאך ה' שעצר את המאכלת. במובלע כלולה בעקדה גם מתנת

11. הרבה קולמוסים נשתברו בניסיון לפרש את הפסוק הזה. לדעתי משמעו חתונה ב"פרסומי ניסא", בקול רעש גדול, בפני הכול, שערך אבימלך לשרה ואברהם כדי שידעו כולם שהיא אשתו. "אלף כסף" לאחיך הוא המוהר; "כסות עינים" היא כמו הינומת כלה; "ואת כל ונכחת" זהו פרסום הקול, על-ידי כל הנוכחים, שנוכחו לדעת כעדים, שאברהם ושרה נשואים כדין. כך קיבלתי מאמי ד"ר שושנה בן-נון ז"ל שמצאה ביטוי דומה ל"כסות עינים" בתעודה מסופוטמית, כמאפיין אישה נשואה. מאמרה בעניין זה טרם נתפרסם.

12. וזו לשון רמב"ן בענין "אחותי את", כלפי פרעה, בראשונה: "ודע כי אברהם אבינו חטא חטא גדול בשגגה (=מתוך חרדה; כך גראה לענ"ד לפרש כאן), שהביא אשתו הצדקת במכשול עוון מפני פחדו פן יהרגוהו, והיה לו לבטוח בשם שיציל אותו ואת אשתו ואת כל אשר לו, כי יש באלוהים כוח לעזור ולהציל...". וראה גם פירשו לכ"ב, ו-יב.

13. כמעט כל "באר שבע" בפרשיות בראשית, בקמץ, בצורת ההפסק (ראה לעיל, הערה 22). וקיבלתי מאבי ד"ר יחיאל בן-נון ז"ל שהדבר מכוון למשמעות השבועה, ולא רק תוצאה טכנית של פיסוק הטעמים.

14. כפי שפירש רמב"ן את תכלית הניסיון וידעת ה' על-ידי הוצאה מן הכוח אל הפועל, בפירושו לבראשית כ"ב, א.

הארץ, אבל זו שמורה במפורש ליצחק שלא נשבע לאבימלך, ובארץ גרר, במקום שבו נוצרה סיבת העקדה בקשר עם אבימלך, על-פי דרכנו בעקבות רשב"ם. בינתיים ישב אברהם בכאר שבע, היא באר השבועה, והנחיל את השבועה ליצחק בנו, אשר ישב רוב ימי חייו בארץ הנגב, בין גרר לכאר שבע.

כאן המקום להרחיב פן נוסף בהסבר פרשת העקדה, וגם הוא נעוץ בפירושי רשב"ם ובדבקות הלא מתפשרת שלו בפשטי המקראות. כידוע, מפרש רשב"ם כל "תולדות" שבספר בראשית ובכלל, כרשימת יוחסין של בנים ובני בנים, ולא – בשום פנים – כסיפור קורות (ראה רשב"ם לראש פרשת וישב, ועוד).

לפיכך, יש לראות בסיפור "תולדות נח" את סיפור הצלתה של משפחת נח מן המבול, לא פחות ואולי יותר מאשר את סיפור "החטא ועונשו" של דור המבול.¹⁵ חיזוק לכך יש למצוא בכך שהתורה לא הזכירה ולא תיארה שום דמות שנספתה במבול, ורק דמותו ומעשיו של נח נזכרו בפירוט. בדומה לכך – האם פרשת סדום היא פרק נוסף בסדרת "החטא ועונשו" של ספר בראשית, כשיטת רמב"ן, או שהיא מוליכה אל הולדתם של עמון ומואב בני לוט, שניצלו מן ההפכה בזכות אברהם? בוודאי, יש בכתוב גם זה וגם זה, אבל אי אפשר להשתחרר מן הסיוס של פרק י"ט, החורג מעט מעניין הגמול, לעניין התולדה והצלתה.

ברוח זאת, אפשר לראות את פרשת העקדה לא רק כעונש כצער וכביקורת, ולא רק כניסיון, אלא כהצלה מופלאה של יצחק. בראשונה נולד יצחק משרה, על-פי בשורה מופלאה של ה' אל אברהם; בשנייה ניצל יצחק מן המאכלת על מזבח העקדה, על-ידי קריאתו של מלאך ה' אל אברהם. סיוס הפרשה מחזק את המובן של הצלתו של יצחק, שהייתה כמו לידה שנייה, מופלאה עוד יותר מן הראשונה.¹⁶

15. רמב"ן בתחילת פירושו לבראשית, בתגובתו לדברי רש"י בשם ר' יצחק, על הצורך בספר בראשית ובאריכות סיפוריו, מציג את הספר כולו כסדרת סיפורי לקח, מעין "החטא ועונשו", והגלות היא העונש הקבוע. אולם לפי רשב"ם בפירוש ה"תולדות", העיקר הוא בהצלת התולדה, וכך פירש כנראה גם ריה"ל בספר הכוזרי.

16. הצלת ישמעאל על-ידי המלאך, באופן כה דומה, מחזקת פירוש זה, ועם זה לידת ישמעאל טבעית ולידת יצחק נסית, וכך בהצלתם.